

Critical Evaluation of the Book *Mawsū‘at al-shu‘arā’ al-‘Arab al-mu‘āṣirīn: Dirāsāt wa-Mukhtārāt* by Najīb Bu‘aynī

Faramarz Mirzaei*

Abstract

Compiling a suitable textbook from contemporary Arabic poetry is a very difficult task, because it must show the different poetic tendencies, geographical and historical extent, the multiplicity of poetic events and the plenty of great poets in contemporary Arabic poetry. Also, with considering the educational role of literature disciplines, it is necessary to pay attention to the educational aspect of these texts. The book "*Mawsū‘at al-shu‘arā’ al-‘Arab al-mu‘āṣirīn: dirāsāt wa-mukhtārāt*" (Encyclopedia of Contemporary Arab Poets: Studies and Anthology) "written by Lebanese researcher, Najīb Bu‘aynī, is one of these collections of the contemporary Arabic poetry, which is sometimes introduced as one of the textbooks of contemporary poetry. Where are the good and bad features of the book? By the descriptive-analytical method and critique of the quantitative and qualitative content of this book, it can be understood that its prominent feature is the selection of samples of its poems. The sample poems that are a response to current political issues and show literary and moral commitment in the field of politics. In addition, this book pays attention to the poetry of poets from the Persian Gulf countries, who are usually ignored by other contemporary Arab poetry collections, which indicates the coverage of a wider geographical area. However, it does not have a scientific method of writing an educational text, and has not observed scientific ethics in citation, and has not used artistic analysis and literary criticism, and has no thematic criteria. Therefore, it can not be considered worthy of a university textbook in graduate school. However, teaching it at the undergraduate level is somewhat acceptable.

Keywords: Contemporary Arabic Poetry, Educational Text, Najīb Bu‘aynī, *Mawsū‘at al-shu‘arā’ al-‘Arab al-mu‘āṣirīn: dirāsāt wa-mukhtārāt*.

---

* Professor of Arabic language and Literature, University of Tarbiat Modares, Tehran, Iran,
f_mirzaei@modares.ac.ir

Date received: 2020-03-20, Date of acceptance: 2020-08-25

Copyright © 2010, IHCS (Institute for Humanities and Cultural Studies). This is an Open Access article. This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, USA.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

ارزیابی انتقادی کتاب موسوعة الشعراء العرب المعاصرين

نجیب بعینی

فرامرز میرزایی*

چکیده

گردآوری متن آموزشی مناسب از شعر معاصر عرب کار طاقت‌فرسایی است، زیرا باید گرایش‌های گوناگون شعری، گستردگی جغرافیایی و تاریخی، کثرت رخدادهای شعری، و فراوانی شاعران بزرگ را در شعر معاصر عرب نشان دهد. هم‌چنین، باتوجه‌به نقش تربیتی رشته‌های ادبیات، لازم است که جنبه تربیتی این متون هم مدنظر باشد. کتاب *موسوعة الشعراء العرب المعاصرين (دراسات و مختارات)*، نوشته نجیب بعینی، پژوهش‌گر لبنانی، یکی از این مجموعه‌گزیده‌های شعر معاصر عرب است که گاهی آن را به‌عنوان یکی از منابع درسی متون نظم معاصر معرفی می‌کنند. ویژگی‌های خوب و بد کتاب کجاست؟ با روش توصیفی و تحلیلی نقد محتوای کمی و کیفی کتاب فرهنگ شاعران معاصر عرب (تحلیل‌ها و گزیده‌ها) می‌توان دریافت که ویژگی بارز این کتاب گزینش نمونه شعرهایی از شعر معاصر عرب است که واکنشی به مسائل سیاسی روز به‌شمار می‌رود و نوعی تعهد ادبی را در حوزه سیاست و اخلاق نشان می‌دهد. ضمن این‌که به شعر شاعرانی از حوزه کشورهای خلیج فارس توجه کرده است که معمولاً دیگر گزیده‌های شعر معاصر عرب آنان را نادیده انگاشته‌اند. این امر نشان‌دهنده پوشش گستره جغرافیایی بیش‌تری است، باوجوداین فاقد شیوه علمی نگارش متن آموزشی است؛ نه اخلاق علمی را در استناددهی رعایت کرده و نه از تحلیل هنری و نقد ادبی بهره برده است. معیار موضوعی هم ندارد، لذا نمی‌توان آن را شایسته متن آموزشی دانشگاهی در مقاطع تحصیلات تکمیلی دانست. اگرچه تدریس آن در دوره کارشناسی تاحدودی قابل قبول می‌نماید.

کلیدواژه‌ها: شعر معاصر عرب، متن آموزشی، نجیب بعینی، موسوعة الشعراء المعاصرين.

* استاد زبان و ادبیات عربی، دانشگاه تربیت مدرس، f_mirzaei@modares.ac.ir

mirzaeifaramarz@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۱/۱۵، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۶/۰۴

۱. مقدمه

متن آموزشی در نظام آموزش دانشگاهی ایران هنوز هم مهم‌ترین ابزار آموزش و دربردارنده محتوای برنامه‌های درسی است (جعفری هرنندی و دیگران ۱۳۸۷: ۵۵). ارزیابی متون آموزشی رشته‌های علوم انسانی آسان نیست؛ زیرا، علاوه بر رعایت جنبه‌های علمی و آموزشی، جنبه فرهنگی و تربیتی این‌گونه متون هم باید ارزیابی شود. در برنامه‌ریزی درسی، علاوه بر اهداف آموزشی، به رسالت تربیتی دانشگاه هم باید توجه شود (شریعتمداری ۱۳۸۱: ۶۷) که سبب بروز ویژگی‌هایی مانند «رشدیافتگی»، «فهم و تعقل»، و «آشکارکردن استعدادها» شود (همان: ۷۱). بررسی این ویژگی‌ها ارزیابی پی‌درپی این متون را امری ضروری کرده است.

این پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی و تحلیل محتوای کمی و کیفی و با رویکردی انتقادی کتاب *موسوعة الشعراء العرب المعاصرين (دراسات و مختارات)*، نوشته نجیب بعینی، را بررسی کرده است تا نقاط قوت و ضعف آن را نشان دهد. مدت‌هاست که این کتاب مانند مرجعی در آموزش و پژوهش شعر معاصر عرب مورد توجه استادان و دانشجویان رشته زبان و ادبیات عربی قرار گرفته است. از این رو، شایسته است که این کتاب با رویکردی تحلیلی - انتقادی ارزیابی شود. این مقاله، ضمن معرفی این کتاب آموزشی، می‌کوشد به این پرسش اساسی پاسخ دهد: آیا این کتاب ویژگی‌های آموزشی، پژوهشی، و تربیتی لازم را به‌عنوان یک کتاب درسی دانشگاهی دارد؟

۲. پیشینه پژوهش

درباره نقد مجموعه گزینه‌های شعر معاصر، مقالات ارزش‌مندی نوشته شده که اکثر این مقالات در مجله پژوهش‌های انتقادی پژوهشگاه علوم انسانی چاپ شده است. مقاله «نقد و بررسی کتاب مختارات من الشعر العربی الحدیث، اثر مصطفی بدوی»، نوشته مختاری و فرخی، که با بررسی کتاب *گزیده‌های شعر نوین و تمجید از مقدمه ارزش‌مند این کتاب* نتیجه گرفته‌اند: «محور کار نویسنده توجه به جریان‌های ادبی و تقسیم شاعران بر مبنای گرایش‌های ادبی آنان است. مؤلف نمونه‌های اشعار را بسیار هوش‌مندانه انتخاب کرده که بیان‌گر خلاقیت و تسلط وی بر شعر معاصر عربی است». اما عیب‌های آن را هم چنین آورده‌اند: «فقدان شرح و تحلیل اشعار، بی‌توجهی به شعر مقاومت، ارجاع‌ندادن به منابع، و نداشتن پاورقی» (مختاری و فرخی ۱۳۹۴: ۱۱۲). هم‌چنین، مقاله تحلیل انتقادی کتاب

الاتجاهات و الحركات في الشعر العربي الحديث، نوشته سلمی خضراء جیوسی، نوشته میرزایی و ابویسانی که نویسندگان، ضمن بررسی این کتاب، رویکردها و جریان‌های شعر نوین عرب را بررسی کرده‌اند و نتیجه گرفته‌اند:

ارزیابی این کتاب نشان می‌دهد که نویسنده در ارائه موضوعات شعر معاصر عرب و تدوین کتاب از رویکردی تاریخی - نقدی و براساس تقسیم‌بندی جغرافیایی بهره برده است. این امر کتاب یادشده را از ارائه موضوعی و منظم خارج می‌کند و تداخل‌های ناخواسته‌ای بر نویسنده تحمیل می‌کند. لذا این کتاب را باید در زمره آن دسته از نوشته‌های «دایرةالمعارفی» به‌شمار آورد که تلاش نویسنده گردآوری حداکثر اطلاعات پیرامون یک موضوع و ارائه آن در سیر تاریخی‌اش است که همین امر این کتاب را به مرجعی برای پژوهش‌گران شعر معاصر تبدیل کرده است (میرزایی و ابویسانی ۱۳۹۳: ۱۴۷).

بررسی‌ها نشان می‌دهد که درباره نجیب بعینی، به‌ویژه بعد از مرگ ایشان در سال ۲۰۱۸، مقالات روزنامه‌ای فراوانی نوشته شده است که در آن بیش‌تر به شخصیت ایشان در حوزه روزنامه‌نگاری پرداخته‌اند، اما درباره آثار ایشان، به‌ویژه کتاب *موسوعة الشعراء المعاصرين* پژوهشی انجام نشده است و این پژوهش اولین بار است که به نقد علمی یکی از آثار نجیب بعینی می‌پردازد.

۳. معرفی نویسنده

نجیب بعینی (۱۹۳۶-۲۰۱۸)، نویسنده پرکار لبنانی که آثارش معمولاً در حوزه تاریخ ادبی و سیره‌نویسی است، در سال ۱۹۳۶ در روستای شوف به‌دنیا آمد. در سال ۱۹۶۴ وارد دانشگاه بیروت شد و در رشته ادبیات عربی ادامه تحصیل داد و بعد از فراغت از تحصیلات دانشگاهی نخست به شغل معلمی پرداخت. سپس، روزنامه‌نگار شد و در مشهورترین مجلات لبنانی مانند *اللواء، الكفاح العربي، الجمهور الجديد، الشراع، النهار، و النهار العربي* مقالات زیادی نوشت (عطرونی ۲۰۱۸: ۱). وی عضو هیئت‌مدیره اتحادیه نویسندگان لبنان شد. او آثار فراوانی دارد که می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد: کتاب *دو جلدی رجال من بلادی (۱۹۸۴-۱۹۸۶)*؛ *شعراء من جبل لبنان (۱۹۸۷)*؛ *أمین تقی‌الدین (۱۹۹۰)*؛ *شعراء عرب معاصرون (۱۹۹۱)*؛ *أمیر البیان شکیب أرسلان و معاصروه (۱۹۹۴)*؛ *طوائف الشعراء فی مجالس الأدباء (۱۹۹۶)*؛ *من آثار أمیر البیان شکیب أرسلان (۱۹۹۶)*؛ *من شکیب أرسلان إلی*

کبار رجال العصر (۱۹۹۸)؛ معجم المؤلفین فی الشوف و المتین من قضاء عالیہ با همکاری محمد خلیل الباشا عام (۱۹۹۸)؛ صحفیات لبنانیات رائدات و ادبیات مبدعات (۲۰۰۸)؛ موسوعۃ الشعراء العرب المعاصرین (۲۰۰۸)؛ أسرار ثورة بشامون فی مفکرۃ سفیر (۲۰۱۱) (عطالله ۲۰۱۴: الکاتب نجیب البعینی).

۴. معرفی اجمالی کتاب

انتشارات دار المناهل در بیروت کتاب موسوعۃ الشعراء العرب المعاصرین را ابتدا به سال ۱۹۹۱ در چند جلد منتشر کرد، سپس در سال ۲۰۰۳ آن را در یک مجموعه کامل چاپ کرد. در این کتاب، گزیده زندگی ۲۲ شاعر معاصر عرب به همراه نمونه‌هایی از شعر آنان در ۵۱۰ صفحه تدوین شده است. نام این شاعران عبارت‌اند از: سامی بارودی، احمد شوقی، حافظ ابراهیم، ابوالقاسم شابی، تیجانی یوسف بشیر، ابراهیم طوقان، الیاس عبدالله طعمه (ابوالفضل ولید)، مصطفی وهبی طل، ابراهیم منذر، فؤاد خطیب، حلیم دموس، بدر شاکر سیاب، محمد محمود زبیری، بشاره خوری (اخطل صغیر)، محمد عید آل خلیفه، احمد صافی نجفی، محمد سلیمان احمد (بدوی جبل)، رشید سلیم خوری (شاعر قروی)، محمد مهدی جواهری، نزار قبانی، عبدالوهاب بیاتی، و حسن عبدالله قرشی.

شیوه بررسی زندگی هر شاعر در این کتاب معمولاً با مقدمه‌ای از اهمیت و جایگاه شاعر شروع می‌شود، سپس زندگی و توانایی علمی وی را بررسی می‌کند، آنگاه شیوه و اغراض شعری او را با ذکر نمونه‌هایی تحلیل معنایی می‌کند و، ضمن اشاره به آثار شاعر در پایان، نظر برخی ناقدان عرب را درباره وی می‌آورد و بعد از آن منابع مورد استفاده را ذکر می‌کند که معمولاً از ده منبع پیش‌تر نمی‌شود و در بخش آخر چند نمونه از شعر هر شاعر، آن هم به شکل ناقص، می‌آورد. البته این شیوه بررسی برای همه شاعران یکسان نیست.

در مقدمه کتاب به نام «تمهید»، آقای نجیب بعینی درباره علت تألیف این کتاب می‌نویسد که وی بر این باور است که مجموعه‌هایی که تاکنون نوشته شده کافی نبوده است و آن‌چنان‌که باید و شاید شاعران معاصر عرب را معرفی نکرده‌اند (بعینی ۲۰۰۳: ۷) و زندگی و نمونه شعر برخی از شاعران عرب را مانند حلیم دموس، محمود محمود زبیری، و حسن عبدالله قرشی می‌آورد که ارزیابان ادبی به آنان توجه کم‌تری کرده‌اند. وی تصریح می‌کند که جنبه هنری اشعار را به خوبی تحلیل نکرده است؛ زیرا این کتاب را کتاب نقدی نمی‌داند و فقط قصد دارد که این شاعران را معرفی کند (همان: ۸)، اما این سخن درباره تدوین یک

متن ادبی پذیرفته نمی‌شود؛ چون گزینش متون ادبی بدون بیان اسباب و علل زیباشناسی آن‌ها و صرفاً تکیه بر ذوق فردی مدت‌هاست که رد شده است.

۵. تحلیل محتوای کمی

با روش «تحلیل محتوا» هم می‌توان متن آموزشی را تحلیل کرد تا مفاهیم، اصول، نگرش‌ها، باورها، و کلیه اجزای مطرح‌شده در قالب کتاب درسی را بررسی عملی و با اهداف برنامه درسی ارزش‌یابی کرد (جعفری هرنندی و دیگران ۱۳۸۷: ۳۶). از این‌رو، در تحلیل کتاب *موسوعة الشعراء العرب المعاصرين* از این روش برای درک بهتر کتاب کمک خواهیم گرفت.

۱.۵ خوانایی

خوانایی عبارت است از هرآنچه خواندن متون آموزشی را آسان می‌سازد (معروفی و یوسف‌زاده ۱۳۸۸: ۱۲۷). لذا نویسنده، هنگامی که یک کتاب درسی را تدوین می‌کند، باید بکوشد که بین متن و خواننده سازگاری ایجاد کند (همان: ۱۲۸). از جمله عوامل مؤثر در خوانایی متن آموزشی ساختار ظاهری کتاب، آیین نگارش، شکل تایپ، اندازه قلم، طول سطر، فاصله بین خطوط، و تعداد سطرها در هر صفحه است (همان: ۱۲۹-۱۳۱).

۱.۱.۵ ظاهر کتاب

طراحی ظاهری کتاب *موسوعة الشعراء العرب المعاصرين* نسبتاً مناسب است. نام نویسنده در بالای سمت راست با خطی کشیده و رنگ قرمز شفاف قرار دارد، سپس عنوان «موسوعة الشعراء العرب المعاصرين» با رنگی متفاوت و در اندازه‌ای قابل قبول و درشت در وسط نوشته شده است و در زیر عنوان اصلی با رنگی متفاوت دو واژه «دراسات و مختارات» قرار دارد، سپس با تنوع قلم و رنگ به شکل موجی نام شاعرانی که در این کتاب زندگی و شعر آنان تحلیل شده آمده است. در سمت چپ پایین صفحه نیز آرم ناشر و نام آن، یعنی دار المناهل، قرار دارد. تمامی این مطالب در صفحه‌ای با زمینه سفید و در کادری قرار دارد که طول آن با رنگ آبی و عرض آن با رنگ نارنجی متداخل در آبی قرار گرفته است. می‌توان نتیجه گرفت که طرح روی جلد، به سادگی و به خوبی، محتوای علمی کتاب را نشان می‌دهد. پشت جلد نیز نام کتاب در بالای کتاب در وسط قرار دارد. هم‌چنین، توضیحی درباره اهمیت کتاب با خط عادی و رنگ سیاه نوشته شده است و سپس نام

شاعرانی که در کتاب شرح زندگی و تحلیل شعر آنان آمده است به رنگ قرمز روشن در داخل یک کادر قرار دارد. این گونه طرح پشت جلد را باید سودمند و خوب دانست؛ زیرا به راحتی خواننده را با محتوای کتاب آشنا می‌سازد.

۲.۱.۵ قلم

اندازه قلم این کتاب درشت سیاه و نوع آن متناسب با خط عربی انتخاب شده است. همین امر خواندن آن را آسان می‌کند و چشم را آزار نمی‌دهد. همچنین، اندازه قلمی که ابیات شعری با آن نوشته شده با نثر کتاب متفاوت است. ضمن این که این کتاب صحافی خوب با شیرازه‌ای مستحکم و جلدی از ورق مناسب دارد.

۳.۱.۵ آیین نگارشی و ویرایشی

ویراستاری فنی و آیین نگارشی در این کتاب قابل قبول می‌نماید. طراز جمله، تورفتگی‌ها، و حاشیه‌های چپ و راست و علائم سجاوندی مانند نقطه، درنگ‌نما (کاما)، و ... در حد مطلوب می‌نماید، به گونه‌ای که خواندن کتاب را آسان کرده است، اما گاهی در نگارش املائی واژه‌ها اشتباهاتی دارد که بسیار اندک است؛ مانند «لرئما» در صفحه ۳۰ که درست آن «لرئما»؛ یا «أدبار» و «یعینه» در صفحه ۳۱ که درست آن‌ها «إدبار» و «عینیه»؛ یا «بمحبیاً» در صفحه ۱۰۳، که درست آن «بمحبیاً» است.

تعداد واژه‌ها در هر سطر، مطابق معیار شناخته شده، حدود پانزده واژه و تعداد سطرها در یک صفحه گاهی ۲۷ سطر و گاهی بیست سطر است که نشان می‌دهد تا حدودی تعداد سطرهای یک صفحه را (میانگین ۲۴ سطر) رعایت کرده است. البته علت این نوسان تعداد سطرها به سبب کاهش و افزایش فاصله بین سطرهاست. البته، این امر نسبت به کل کتاب اندک است، مانند صفحات ۸۰ و ۲۱۴، که موجب افزایش تعداد سطرهای یک صفحه می‌شود. خوبی کتاب این است که فاصله بین سطور در صفحاتی که اشعار شاعران را آورده به خوبی رعایت کرده است و همین امر خواندن این کتاب را راحت و آسان می‌کند.

۲.۵ ناهمسانی محتوای کمی کتاب با گستره موضوعی شعر معاصر

در تحلیل محتوای کمی کتاب، می‌بایستی بین نوع موضوع و نوع عملکرد آن با کمیت اختصاص یافته در کتاب تناسبی قابل قبول باشد (معروفی و یوسف‌زاده ۱۳۸۸: ۱۸۷). کتاب

موسوعة الشعراء العرب المعاصرين ۲۲ شاعر را از میان صدها شاعر معاصر عرب گزینش کرده است که می‌توان آنان را، باتوجه به حجم صفحات و تعداد شاعران، به ترتیب زیر دسته‌بندی کرد:

- چهار شاعر از عراق به نام‌های بدر شاکر سیاب، صافی نجفی، محمد مهدی جواهری، و عبدالوهاب بیاتی در حجم نود صفحه از این کتاب.

- سه شاعر مصری به نام‌های سامی بارودی، احمد شوقی، و حافظ ابراهیم در حجم ۸۳ صفحه از کتاب.

- چهار شاعر لبنانی به نام‌های ابراهیم منذر، فؤاد خطیب، حلیم دموس، و بشاره خوری در حجم هشتاد صفحه از کتاب.

- دو شاعر از سوریه به نام‌های بدوی جبل و نزار قبانی در حجم ۴۶ صفحه از کتاب.

- دو شاعر از شاعران مهجر جنوبی به نام‌های ابوالفضل ولید و رشید خوری به حجم ۳۴ صفحه از کتاب.

- و دیگر کشورهای عربی: از سودان، تیجانی بشیر در ۲۵ صفحه؛ الجزایر، عید آل‌خلیفه در ۲۵ صفحه؛ از تونس، ابوالقاسم شایدر ۲۳ صفحه؛ از یمن، محمود زبیری در ۲۱ صفحه؛ از عربستان سعودی، حسن عبدالله قرشی در ۱۹ صفحه؛ از فلسطین، ابراهیم طوقان در ۱۹ صفحه؛ و از اردن، عبدالله وهبی تل در ۱۷ صفحه.

حجم و تعداد شاعران اختصاص یافته به هر کشور نشان می‌دهد که سه کشور عراق و مصر و لبنان (و مهجر جنوبی که شاعران لبنانی محسوب می‌شوند) بیش از نصف حجم کتاب و تعداد شاعران را به خود اختصاص داده‌اند و این در گزینش شعر معاصر عرب طبیعی است؛ زیرا این سه کشور مهد بروز شعر معاصر عرب هستند، اما نوع شاعران گزیده شده نشان می‌دهد که نویسندگان به سخن خود در مقدمه وفادار نبوده است و شاعرانی را برگزیده است که ناقدان درباره آنان فراوان نوشته‌اند و از آثار دیگر شاعرانی که گرایش‌های متفاوتی داشته‌اند نمونه‌ای نیاورده است.

هم‌چنین، حجم صفحات و تعداد شاعران اختصاص یافته به شعر نو یا شعر آزاد بسیار کم‌تر از شاعران کلاسیک است؛ تنها به آثار سه شاعر نوگرا، یعنی بدر شاکر سیاب، عبدالوهاب بیاتی، و نزار قبانی پرداخته است. هم‌چنین، از شاعران مشهور جریان‌های شعری شعر معاصر، مانند جماعة‌الدیوان، مهجر شمالی و شاعران مشهور گروه آپولو، که در تحول شعر معاصر نقش اساسی داشتند، حتی یک شاعر هم انتخاب نشده است. این

امر نشان می‌دهد که بین کمیت کتاب و موضوعات شعر معاصر عرب هیچ‌گونه تناسب قابل‌قبولی وجود ندارد.

۳.۵. ناهماهنگی بین محتوای کتاب و فهرست آن

علاقه و انگیزش تأثیر چشم‌گیری در خوانایی متن آموزشی دارد (معروفی و یوسف‌زاده ۱۳۸۸: ۱۲۹). فهرست محتوای کتاب یکی از عوامل خوب انگیزشی برای خواندن آن به‌شمار می‌رود. یک فهرست مناسب راه‌نمایی بسیار مفیدی برای جست‌وجوی سریع مطالب کتاب و دست‌رسی آسان به آن است. فهرست کتاب *موسوعة الشعراء العرب المعاصرين* ویژگی‌های فهرست استاندارد را ندارد؛ زیرا نویسنده در فهرست کتاب فقط به عناوین اصلی، یعنی نام شاعران گزینش‌شده، بسنده کرده است. ده‌ها عنوان خوب و ارزش‌مند در متن کتاب وجود دارد که در فهرست نیامده است. به‌عنوان مثال، در فهرست فقط نام محمود سامی بارودی (ص ۹) آمده است، اما زیرعنوان‌هایی مانند ولادته و علومه (ص ۱۰)؛ حیاته العلمیه و السیاسیه (ص ۱۰)؛ مذهب الشعری (ص ۱۱)؛ الفخر و الحماسه (ص ۱۳)؛ الغزل و الحب (ص ۱۷)؛ الطبیعه و الوصف (ص ۱۹)؛ الخمریات (ص ۲۲)؛ المدح (ص ۲۳)؛ المراسلات الشعریه (ص ۲۵)؛ مؤلفاته (ص ۲۶)؛ رأی معاصریه (ص ۲۶)؛ المصادر و المراجع (ص ۲۹)؛ و منتخبات شعریه (ص ۳۰) در فهرست ذکر نشده است. و در زیرعنوان منتخبات شعریه (ص ۳۰) عناوینی مانند الطبائع الاربعه، کتم الضمیر، الأغارید، الدنیا خیال، الهوی الظالم، ذهب الهوی، و رثاء ولده در صفحات ۳۰ تا ۳۴ در متن کتاب ذکر شده، اما در فهرست ثبت نشده است. این امر برای یک کتاب گردآوری‌شده و نوشته علمی و دانشگاهی یک ضعف اساسی به‌شمار می‌رود.

۶. بررسی محتوای کیفی کتاب

نویسنده در بررسی هر شاعر با مقدمه‌ای کوتاه آغاز می‌کند تا خواننده را با علت گزینش و جایگاه شاعر آشنا سازد. سپس، با ذکر نمونه‌هایی از شعر وی، موضوعات مهم شعری وی را روشن می‌کند. و در پایان هر تحلیل، گزیده‌هایی از شعر وی را بدون هیچ‌گونه تحلیلی می‌آورد. البته هیچ‌یک از قصیده‌های شاعر به‌شکل کامل در کتاب ثبت نشده است، بلکه تعدادی از ابیات هر قصیده را ذکر کرده است.

۱.۶ محاسن کتاب

۱.۱.۶ پوشش جغرافیایی قابل قبول شاعران معاصر

یکی از ایرادهای بارز کتاب‌های آموزشی، که مجموعه‌ای از شعر شاعران معاصر عرب را برای تدریس انتخاب می‌کنند، توجه بیش از حد به شاعران چهار کشور مصر، لبنان، سوریه، عراق است و تقریباً نامی از شاعران دیگر کشورهای عربی برده نمی‌شود، اما این کتاب اگرچه تقریباً همان ایراد را دارد، با انتخاب شاعرانی از کشورهای یمن، الجزایر، اردن، سودان، و عربستان می‌کوشد تا محدودی این نقص را جبران کند.

۲.۱.۶ توجه به شعر متعهد و اخلاق‌گرا

شاید یکی از مزیت‌های این کتاب رعایت تعهد شعری و اخلاقی در گزینش نمونه‌های شعری باشد. از این رو، می‌توان پذیرفت که نمونه شاعران برگزیده تا حدودی با هدف اخلاقی درس سازگار است و امتیاز این مجموعه در مقایسه با مجموعه‌های مشابه به‌شمار می‌رود. نویسنده این کتاب گزیده‌هایی از شاعرانی که نوعی گرایش شعری سیاسی، اخلاقی، و صوفیانه دارند می‌آورد که مورد توجه نقاد نبوده‌اند، مانند یوسف تجانی بشیر از سودان؛ حسن عبدالله قرشی از عربستان سعودی. هم‌چنین از شاعران پایداری و انقلابی مانند محمد محمود زبیری از یمن؛ محمد عید آل خلیفه از الجزایر، که مهم‌ترین ویژگی شعری‌شان هم‌نوایی با مردم مسلمان عرب و سرودن اشعار سیاسی و انقلابی است، نمونه‌های خوبی ذکر می‌کند و اهتمام درخوری به شعر شاعرانی مانند بدوی جبل از سوریه، محمد محمود الزبیری از یمن، التجانی یوسف بشیر از سودان دارد که شعرشان دارای مضامین انقلابی، سیاسی و اخلاقی - عرفانی است. به نظر می‌آید که چنین نمونه شعرهایی از چنین شاعرانی باید در فصل‌های مصوب کارشناسی زبان و ادبیات عربی مورد توجه قرار گیرد و به استادان سفارش شود که این‌گونه اشعار را برای تدریس انتخاب کنند؛ زیرا ضمن توجه به رسالت اخلاقی و تربیتی ادبیات، شرایط سیاسی اجتماعی جهان عرب را هم بازگو می‌کنند.

۳.۱.۶ هم‌سویی با مبانی و اهداف درسی و ارزش‌های اسلامی مصرح در سرفصل درسی

نویسنده کتاب *موسوعة الشعراء المعاصرین* شاعران و نمونه شعرهایی را می‌آورد که بیان‌گر ارزش‌های انقلابی، اخلاقی، و دینی‌اند. از این رو، این کتاب در مقایسه با کتاب‌های مشابه که نویسندگان عرب نوشته‌اند به اصول دینی و ارزش‌های اسلامی نزدیک‌تر است. نویسنده

می‌کوشد تا نمونه شعرهایی را انتخاب کند که دربردارنده مسائلی اخلاقی باشد و به تقویت فکر و اندیشه اسلامی کمک کند؛ مانند انتخاب گزیده‌های اخلاقی از بارودی (ص ۳۰-۳۴)؛ نکتة دمشق (ص ۶۱) از شوقی؛ اللغة العربية، حادثه دنشوی و رعاية الاطفال از حافظ ابراهیم (ص ۸۴، ۸۸، ۹۰)؛ اشعار انقلابی و اخلاقی ابوالقاسم شابی (ص ۱۱۱-۱۱۶)؛ قصاید صوفیانه و عارفانه از تجانی بشیر مانند النفس، الصوفی المعذب، الله (ص ۱۳۸-۱۴۲)، و ... . گزینش چنین نمونه‌هایی، که در این کتاب فراوان است، آن را به متن آموزشی مناسبی برای تدریس در دانشگاه‌های ایران در دوره کارشناسی تبدیل کرده است. از سوی دیگر، نمونه شعری غیراخلاقی یا معرفی شاعری که مناسب با فرهنگ دینی و ارزش‌های اخلاقی جمهوری اسلامی نباشد در این کتاب وجود ندارد حتی از شاعری مانند نزار قبانی فقط قصاید سیاسی و عاشقانه پاک را آورده است (ص ۴۵۲-۴۶۲) که تدریس آن در دانشگاه‌ها منافی اخلاق دینی نمی‌نماید.

رویکرد نویسنده به باورها و ارزش‌های اسلامی دینی بسیار خوب است. تقریباً تمام نمونه‌های شعری‌ای که گزیده است نمونه‌هایی‌اند که می‌توان آن‌ها را بدون نگرانی از تضاد با هنجارهای حاکم بر جامعه ما تدریس کرد؛ زیرا هم‌سو با گرایش‌ها و ارزش‌های انقلابی کشورمان است.

لذا علی‌رغم نقایص علمی این کتاب، می‌توان آن را متن آموزشی مناسبی برای تدریس در دوره کارشناسی دانست. این کتاب سرفصل‌های دوره کارشناسی را تا حدودی پوشش می‌دهد: هفت شاعر از درس متون نظم معاصر ۱ و سه شاعر را از درس متون نظم معاصر ۲ بررسی کرده است. همچنین، پنجاه درصد از درس شعر معاصر دوره ارشد ادبیات (سرفصل مصوب دانشگاه تربیت مدرس) و تا حدودی بخش شعر درس متون نظم و نثر کارشناسی ارشد سرفصل مصوب سال ۱۳۷۳ را پوشش می‌دهد و با توجه به مطالب تاریخی مطرح‌شده درباره زندگی شاعران می‌توان آن را به‌عنوان منبع فرعی مناسبی برای درس تاریخ ادبیات معاصر کارشناسی و ارشد معرفی کرد.

۲.۶ معایب کتاب

۱.۲.۶ بی‌توجهی به موضوعات جدید شعر معاصر عرب

گوناگونی و فراوانی قالب‌ها و موضوعات شعر معاصر عرب از ویژگی‌های پیچیده شعر معاصر عرب به‌شمار می‌رود. این امر گزینش نمونه‌هایی که شمولیت گسترده شعر

معاصر عرب را نشان دهد سخت و مشکل کرده است. باوجوداین، نمی‌توان قالب‌های هنری و جریان‌های فکری و ادبی شعر معاصر عرب را نادیده گرفت. شگفت آن‌که در کتاب *موسوعة الشعراء العرب المعاصرين* اثری از جریان‌های شعری مهم شعر معاصر عرب نیست و از قالب شعر نو تنها نمونه‌هایی از عبدالوهاب بیاتی، نزار قبانی، و شاکر سیاب می‌آورد که به‌نوبه خود ضعف بزرگی برای این کتاب به‌شمار می‌رود. هم‌چنین، از گروه‌های شعری مؤثر مانند جماعت دیوان، جماعت آپولو، و مهجر شمالی که از عوامل اصلی تحول شعر معاصر عرب به‌شمار می‌رود (میرزایی ۲۰۰۲: ۳۴-۳۵) نه شاعری آورده است و نه نمونه‌هایی از شعر آنان را نقد و بررسی کرده است.

۲.۲.۶ نبود نوآوری

نوآوری یکی از ویژگی‌های بسیار ارزنده هر کتاب دانشگاهی و علمی به‌شمار می‌رود؛ زیرا دانشگاه محل نوآوری و خلاقیت است، اما این کتاب تقریباً ابتکار و نوآوری ندارد. این کتاب از نظر نظریه‌پردازی و ساختار علمی نوآوری ندارد. نمونه شعرها هم سازمان‌دهی نوآورانه‌ای ندارد. شکل بررسی اشعار و قصاید شاعران هم به همان روال همیشگی است.

۳.۲.۶ بی‌نظمی در ارائه مطالب و معرفی شاعران

نظم منطقی ویژه‌ای بر کتاب حاکم نیست، نه تاریخی و نه جغرافیایی و نه موضوعی. این امر یکی از نقاط ضعف این کتاب به‌شمار می‌رود، هرچند زندگی هر شاعر را با تسلسلی منطقی ارائه کرده است: ابتدا مقدمه‌ای می‌آورد، سپس زندگی شاعر را بررسی می‌کند، آن‌گاه نمونه‌هایی از شعر وی را با تحلیل و بیان مناسبت تاریخی و موضوعی آن ذکر می‌کند و در پایان نظر برخی ناقدان و گزیده‌هایی از چند قصیده وی را می‌آورد.

۴.۲.۶ ضعف منابع و نبود استناد علمی

دعوت به پژوهش، اندیشه، و ایجاد انگیزه جست‌وجوی بیش‌تر در خوانندگان یکی از معیارهای ارزش‌مند هر کتاب علمی و شاخص یادگیری است (جعفری هرنندی و دیگران ۱۳۸۷: ۴۸). با آن‌که تاریخ چاپ کتاب *موسوعة الشعراء العرب المعاصرين* سال ۲۰۰۳ است، از منابع به‌روزی استفاده نکرده است؛ از منابعی بسیار ارزش‌مند و معتبر مانند *الاتجاهات والحركات* نوشته سلمی جیوسی، *الاتجاهات الشعر العربی المعاصر* از احسان عباس، شعر معاصر مصر شوقی ضیف، و ... بهره نمی‌برد. منابعی را در پایان بررسی زندگی هر شاعری ذکر می‌کند

که تعداد آن‌ها نسبت به هر شاعر متفاوت است. گاهی تعداد منابع معرفی شده هفت منبع (مانند شاکرسیاب، صافی نجفی، و زبیری) است و گاهی فقط یک منبع می‌آورد (مانند ابوالفضل ولید، ص ۱۷۶). گاهی منابع معرفی شده بدون نام نویسنده است، مانند صفحه ۱۱۱ که کتاب *تراجم المؤلفین* را بدون نام نویسنده و دیگر مشخصات معرفی می‌آورد و گاهی فقط عنوان مجله را آورده است، مانند صفحه ۲۹ *مجله الزهور* بدون اشاره به مقاله و موضوع آن. این امر در صفحات ۵۸، ۸۳ و ۲۴۵ هم تکرار می‌شود و گاهی هم یک منبع را چند بار تکرار می‌کند، مانند کتاب *الشعر العربی المعاصر، تطوره، و اعلامه* از انور جندی (ص ۱۱۱) که در صفحات ۱۵۹ و ۳۶۸ هم تکرار می‌شود. لذا در بیان فهرست منابع، شیوه رایج علمی را رعایت نمی‌کند.

بی‌توجهی به شیوه استناد علمی ضعف اساسی این کتاب به‌شمار می‌رود. نویسنده کتاب در صفحات بسیاری مطالبی را نقل می‌کند که منبع آن را نمی‌آورد، مانند صفحه ۲۷، بند اول که به‌نقل از حسین مرصفی ده سطر مطلب نقل می‌کند، اما منبع آن را مشخص نمی‌کند و در بخش فهرست منابع نیز از مرصفی هیچ‌گونه کتابی نیآورده است. در همان صفحه از دکتر هیکل هم مطلبی را بدون ذکر منبع می‌آورد. این امر در صفحات ۷۸، ۹۵ و ... تکرار شده است. هم‌چنین، تمامی حوادث تاریخی را که درباره زندگی یک شاعر نقل می‌کند بدون ذکر استناد به منابع تاریخی آن‌ها می‌آورد، مانند صفحات ۱۰، ۱۱، ۳۶، ۳۸، ۹۵، ۱۱۰ و ... اگرچه در پایان هر بخش، فهرست منابعی را که استفاده کرده می‌آورد، در متن کتاب، نحوه ارجاع علمی را رعایت نمی‌کند و صفحه و مشخصات کتاب را نمی‌آورد. این امر با اخلاق علمی و رعایت در امانت سازگاری ندارد.

۵.۲.۶ نبود تحلیل علمی و هنری دقیق

نویسنده کتاب *موسوعة الشعراء المعاصرين* در نقد و بررسی زندگی شاعران انتخابی اش تعصب زیادی دارد. به‌نظر می‌آید که نویسنده کتاب شاعرانی را برگزیده است که به آن‌ها علاقه دارد و در بیان علاقه خود به شاعران برگزیده هیچ‌گونه تحلیل زبانی را از شعر آنان ارائه نمی‌دهد، بلکه با تفسیر معنایی شعرشان سروده‌هایشان را می‌ستاید. مثلاً در صفحه ۹، در مقدمه‌ای که برای بیان اهمیت جایگاه بارودی نوشته است، کاملاً این شاعر را می‌ستاید. همین امر در صفحه ۳۵ که درباره احمد شوقی و صفحه ۶۷ که درباره حافظ ابراهیم است تکرار می‌شود. شیوه وی در معرفی شاعران در این کتاب به همین منوال است. عشق نویسنده به شاعرانی که انتخاب کرده است مانع نقد و بررسی علمی آنان

می‌شود. معمولاً گزیده‌هایی این‌چنینی بیش‌تر برای معرفی شاعرانی است که نویسنده کتاب به آنان علاقه دارد و شعر آنان را می‌پسندد، از این‌رو شاعرانی که جریان‌ساز بوده‌اند یا پیشوای یک سبک منحصر به فرد به‌شمار می‌رفته‌اند کم‌تر مورد توجه قرار می‌گیرند. درحقیقت، معیار نویسندگان چنین کتاب‌هایی ذوق فردی است نه شاخص‌های شناخته‌شده علمی. در نتیجه، بیش‌تر شعر آنان را تفسیر و تحلیل می‌کنند، نه نقد معیاری که زیبایی‌ها و زشتی‌های آنان را نمایان سازد.

۷. نتیجه‌گیری

بررسی کتاب *موسوعة الشعراء العرب المعاصرين* از نویسنده لبنانی، آقای نجیب بعینی، نشان می‌دهد که این کتاب اگرچه مجموعه‌ای از شاعران هم‌سو با حوادث سیاسی را در کشورهای عربی انتخاب کرده است و در انتخاب نمونه شعرهای آنان جانب اخلاق و ارزش‌های اسلامی را در نظر گرفته و به شعر متعهد سیاسی اهمیتی درخور داده است، نقایص علمی غیرقابل‌انکاری دارد که آن را فاقد یک کتاب دانشگاهی قابل‌قبول می‌کند؛ نقایصی مانند نبود شیوه علمی، نبود اساس و معیار منطقی برای گزینش شاعران و نمونه شعرهای آنان، بی‌توجهی به اخلاق علمی در نگارش کتاب و استناد به منابع، ضعف شدید منابع علمی و به‌روز، بی‌توجهی به جریان‌های شعری نوگرایان و نادیده‌گرفتن برخی جریان‌های شعری مؤثر جهان عرب، و فقدان تحلیل نقدی و تفسیر زبانی شعر در این کتاب مشهود است.

در نتیجه، نمی‌توان آن را کتاب مناسبی برای تدریس در دوره‌های ارشد و دکتری دانست اگرچه نمونه شعرهای آن برای دوره کارشناسی مفید و تربیتی است.

کتاب‌نامه

- بعینی، نجیب (۲۰۰۳)، *موسوعة الشعراء العرب المعاصرون*، بیروت: دار المناهل.
- جعفری هرنندی، رضا، احمد رضا نصر، و ابراهیم میرشاه جعفری (۱۳۸۷)، «تحلیل محتوا، روشی پرکاربرد در مطالعات علوم اجتماعی، رفتاری، و انسانی با تأکید بر تحلیل محتوای کتاب‌های درسی»، فصل‌نامه روش‌شناسی علوم انسانی، س ۱۴، ش ۵۵، تابستان.
- شریعتمداری، علی (۱۳۸۱)، چگونگی ارتقای سطح علمی کشور، تهران: فراشناختی اندیشه.
- عطالله، منیر (۲۰۱۴)، «الکاتب نجیب البعینی»، *مجلة العمامة: موقع المجلة الالكترونیة*: <http://www.al-amama.com/index.php?option=com_content&task=view&id=1298>

الخطرونی، الیاس (۲۰۱۸)، «نجیب البعینی فی ذمة الله باحث و مؤرخ و مؤسس»، مجلة اللواب، بیروت (۱۱ / كانون الاول): <<http://aliwaa.com.lb/03042020>>.

مختاری، قاسم و مطهره فرجی (۱۳۹۴)، «نقد و بررسی کتاب مختارات من الشعر العربی الحدیث، اثر مصطفی بدوی»، دوفصلنامه پژوهش و نگارش، سازمان سمت، دوره ۱۹، ش ۳۶، بهار و تابستان.

معروفی، یحیی و محمدرضا یوسفزاده (۱۳۸۸)، تحلیل محتوا در علوم انسانی، همدان: سپهر دانش. میرزایی، فرامرز (۲۰۰۲)، «المؤثرات الهامه فی الأدب العربی الحدیث»، مجلة العلوم الانسانية، س ۹، ش ۲.

میرزایی، فرامرز و حسین ابویسانی (۱۳۹۳)، «تحلیل انتقادی کتاب الاتجاهات و الحركات فی الشعر العربی الحدیث، نوشته سلمی خضراء جیوسی»، پژوهشنامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، دوره ۱۴، ش ۳۳، اسفند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی